

FRIEDRICH REINHOLD KREUTZWALD 2012: *KALEVIPOEG*
BERECZKI GÁBOR ÉS KIISK MAI NYERSFORDÍTÁSÁNAK FELHASZNÁLÁSÁVAL
EREDETIBŐL FORDÍTOTTA, A BEVEZETŐT ÉS AZ UTÓSZÓT ÍRTA, VALAMINT A
JEGYZETEKET GONDOZTA ÁRPÁS KÁROLY
HUNGAROVOX KIADÓ, BUDAPEST. 564 LAP

BÜKY LÁSZLÓ

Kreutzwald a XIX. század derekán népköltészeti elemekből alkotta meg az észtnemzeti eposzt, amely Kalevipoegnak, az észtnondák hőséneke csodálatos tetteit mondja el. A monda- és mesekör többnyire a XII. század végének és a XIII. század elejének társadalmi viszonyai között született. F. R. Fachlmann az Észtn Tudós Társaságban 1839-ben ismertette elképzelését az eposz cselekményvázáról, majd halála után Kreutzwald kap megbízást a megalkotásra. A nemzeti öntudatosodást szolgáló mű első változatát a cenzúra nem engedte kinyomtatni. Kreutzwald átdolgozta, bővítette művét, amely végül 20 ének (19 023 sor) terjedelemben 1862-ben jelent meg, száz esztendő múltán kritikai kiadása is készült. A mű nyolcad része eredeti népköltészeti alkotás, a többi „híven és hangulatosan követve a népi verselést” származik Kreutzwaldtól (Fehérvári Győző 1977).

Árpás Károly fordításának alapja az eposz kritikai kiadása és a címléírásban már említett szöveganyag. A műből néhány részletet először Simonyi Zsigmond és Vikár Béla fordított le, a csaknem teljes opuszt Bán Aladár tette át magyarra, ennek az 1929-ben megjelent fordításnak nyelvi anyagát Képes Géza némiképpen átírta, amint a kolofónból is tudható: „Az ész szöveggel egybevetette, az utószót és a jegyzeteket írta” (Kalevipoeg 1960: 2). Bereczki Gábor és Kiisk Mai nyersfordítására alapozva dolgozott Rab Zsuzsa, akinek a nyolc szótagos sorokkal és tökéletes alliterációkkal készített fordítása – mint Árpás Károly írja (554) – Nagy Kálmán és Rác István Kalevalájával veszi föl a versenyt.

Az észtn verselés követésének, illetőleg érvényesítésének kérdésében Árpás Károly így döntött: „[...] nem a nyugat-európai rímes-időmértékes verselést követtem; nem tekintettem példának a regivers szabályait (az eredetiben 6–14 szótag között mozgott Kreutzwald), legfeljebb ragrímek fordulnak elő fordításomban” (554). A Kalevalából is ismeretes alliterációk (vö. Büky 1996) gyakorisága csökkent Árpás fordításában, ezt azzal is indokolja, hogy kevés az egy és két szótagú szó (mai) magyarban, ami gátolta a kétütemű verselés alakítását. Az alliterációval szemben a parallelizmusokat mindig igyekeznek megtartani a fordítók. (Az ősi észtn nép regivers problematikájára és rendkívüli alliteráció-halmozására l. Szepes Erika – Szerdahelyi István 1981: 351–2.) Mindezzel a fordítás a Vikár-féle szecessziós hagyománytól, a Bán-féle utóromantikus megoldásoktól és a Képes Géza révén némileg az ún. népi mozgalomhoz köthető nyelvhasználatától is eltér.

Árpás Károly fordításának alapja a XIX. század közepétől használatos irodalmi nyelv szókinccse azokkal a nyelvjárási elemekkel együtt, amelyeknek használata bele-

simult és ma is belesimul ebbe – pl. *káráll* (83), *káricsál* (133, vö. ÉrtSz. *káricál*), *kutakodik* (395) *lazsnakol* (127, vö. ÉrtSz.), *gyapál* (127) *lepcses* (131, 152, vö. ÉrtSz.), *nevetlen ujj* (265). Grammatikai megoldásoknál tudatosan (l. 555) a jelen állapotokat használja, így csupán egy múlt idejű igealakot használ. „[...] óvakodom a mai szten-derdtől” – írja ugyanitt, s a szövegmondatok jó megformáltságát tartja helyesnek, nem a szó szerinti egyezést. (Mellesleg Árpás itt Deme Lászlóra hivatkozik, aki nyelvtörté- neti okból a *sztenderd* szót nem használta, csak a *standard*-ot; erre nemegyszer fölhívta a figyelmemet, amikor sok évig egy munkaszobánk volt a szegedi egyetemen, l. Büky 2002.) Mindemellett nagyon ritkán található a mai köznyelvből, sajtónyelvből száрма- zó alakulatot: *Köztudott, hogy fősvény földünk* (46, a *köztudott*-ra l. ÉKsz.²), *Felkere- sem kormos szeműt, | Egy kardot vásárolok tőle, | Áras árujára alkuszom* (138, a névelő itt magyartalan); *Kivel ismert alkut kötöttem* (243), *A Szikrák szigete ismert, félt | Tűz- oszlopai magasodnak* (399), *Ismert volt a madár fészke* (367). Az ismeretes melléknév helyett a sajtónyelv kényszeresen múlt idejű melléknévi igenevet használ, hasonló mintát követ a *félt* igenév használata is.

Hasonlóképpen ritkán olvasható anakronizmus Árpás Károly fordításában. Ilyennek tartható a *cúgos cipő* (108, 111, vö. ÉrtSz., ÉKsz.² *cúgos* 2.), amelyre az MTSz.-ben 7 adat van, a legkorábbi 1902-ből; a *vigaszdíj* (161), amelyre a MNSz.-ben 48 adat van, a legkorábbi 1972-ből; a *macskakő* – „Macskakövet szántóföldről” [?] (373, a *macskakő* ’Medves-vidék macskalyuki bányájából származó kiskockakő’ – az első medvesi bányát 1880-ban nyitotta Jansen Adolf; az itteni bányákból Budára, Pestre és az ország számos helyére szállítottak kiskockakövet –; a macskalyuki bánya a tria- noni békeszerződés után mai országhatárunkon túlra került); *métázik, méta* (221, 240; ÉrtSz., TESz., ÉKsz.² *méta*); *Vénusz játéka* (163, a Bán–Képes-fordítás megfelelő helye: „Kalev fia arra tartva, | Rőgtön ráismér a partra, | Ahol jövet a leánykát | Ölelget- te s szerelmébe, | akaratlan megigézte” – Kalevipoeg 1960: 86); *hospesek* (503, „kül- döttek” – Kalevipoeg 1960: 295). – A *vigaszdíj* a *cúgos*-sal (és a *métázik*-kal) együtt kírí az egészségben finoman archaikus szöveg(helyek)ből.

A fordító ritkán használ olyan archaizmusokat, amelyek a mai olvasó számára ismeretlenek vagy bizonytalan jelentésűek, alighanem egyedülként ilyen a *farkas-kasza*: „A bárd táncoljon mögöttünk, | Arasson a farkas-kasza” (225). A főnevet már a Besztercei szójegyzék (1395 k.) tartalmazza – „novac”la: *farkasskusa*” –, az olyan alabárd formájú fegyvert hívták így, amelynek három hegye van, egyik hosszú, egyenes, kettő rövidebb és félholdban végződik (a német *Wolfeisen* átvétele, l. Gl. *kasza* a.). A CzF. ’zsákmány, mar- talék’ átvitt jelentéssel tartalmazza a szót, és ismer *kaszát vet* ’gáncsol (kancsut) vet’ szer- kezetet is. Az ÚMTsz. *farkaskasza* szócikke e főnevet csak szólásból adatozza: „*Farkas-kaszára eresztik* [...] elprédál vmit, hagyja, hogy tönkremenjen vmi”, l. még Erdélyi János 1851; SzóIKm.: „[*farkaskasza*] *Farkaskaszára jut vmi* = elprédálják, eltékozzolják. (táj[nyelvi])”; a szót a MNSz. és a MTSz. sem tartalmazza, ami igazolja, hogy a mai nyelvhasználat nem ismeri a szót.

A mai köznyelvben és a szépirodalmiban is meglehetősen ritka ragtalan állapot- határozónak is, értelmező jelzőnek is tartható szerkezetek régies hangulatot teremtenek: „[...] Ott veszttem el, én, *jércécske*, | Ott tűntem el én, *madárka*, | Oda döltem le én,

gyenge, | Ott hervadtam el én, virág!” (113), ezeket Árpás Károly többnyire értelmezőnek mutatja az írásjelezéssel, de van a szerkezet a nélkül is: „[...] *Én szegény*, középtűt maradtam [...]” (277); Az efféle szerkezetek rendszerint metaforahordozók, a metafora alaptagja először szokásos értelmezőt kap, majd átvitelként értelmezhető: „Ha te, *vészna*, nem esnél bele, | Nem fulladnál, *légy*, kanálba [...]” (422); az effélék már a XX. századi klasszikus modernségben is archaizmusok voltak, vö. Büky László 1980: 259–66. (Némelyik szerkezetben a vesszőhasználat következetes, illetőleg szabályos.)

A helyesírás lehetőségei számos helyen a tömörítés eszközeként a régiesítést lát-szanak szolgálni az efféle kötőjelezések révén: *jajt-brummogva* (208), *jós-álmodból* (217), *bosszú-álló* (223); *farkas-kasza* (225), *király-parancs*, *vezér-parancs*, *eső-örvény* (226), *kígyó-ravasz* (228); *ó-igék* (264), *rossz-lélek-szó* (265), *Rossz-lélek-hóban* [-'hónapban'] (265); *Vízöntő-hóban* (uo.), *a sün hát-takarója* (286) stb. A tömörítés bizonnal sok nehézséggel járt a fordítói munkában, e küszködés példája lehet: „[...] Ez a hét varázsló eszköz *emelte föl*, a kardodat, *e!*” (270). – A fentiekben megemlített néhány nyelvi-nyelvészeti problémán kívül többet aligha találhatni, Árpás Károly a magyar irodalmi nyelv olyan fölhasználási módjával dolgozott, amellyel elérte, hogy az olvasó számára a régiség patináját ne a régi szavak, a kihalt grammatikai formák használata jelentse, hanem elsősorban a tartalomelmondás olyan tekhnéje, amilyen a Kalevipoegra jellemző.

* * *

Büky László 1980: *A metaforát kifejező állapothatározók Füst Milán költői nyelvében*, Budapest, Akadémiai. = *Nyelvtudományi Értekezések* 104.

Büky László 1996: Kalevala-fordításaink alliterációban lévő metaforáiról, in Mészáros Edit szerk.: *Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére*, Szeged, JATE Finnugor Tanszék, 57–9.

Büky László 2002: Deme László nyolcvanéves, *Magyar Nyelvőr* 126, 129–32.

CzF. = Czuczor Gergely–Fogarasi János 1862–1874: *A magyar nyelv szótára I–VI*, [I–IV,] Emich Gusztáv, [V–VI,] Athenaeum, [I–V] Pest, [VI,] Budapest.

ÉKsz.² = Pusztai Ferenc főszerk. 2003: *Magyar értelmező kéziszótár*, 2., átdolgozott kiadás, Budapest, Akadémiai.

Erdélyi János 1851: *Magyar közmondások könyve*, Pest, Kozma Vazul.

ÉrtSz. = Bárczi Géza–Országh László szerk. 1959–1962: *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*, Budapest, Akadémiai.

Fehérvári Győző 1977: [A] Kalevipoeg, in Király István főszerk. [et al.] 1970–1996: *Világirodalmi lexikon I–XIX*, Budapest, Akadémiai.

Gl. = Berrár Jolán–Károly Sándor szerk. 1984: *Régi magyar glosszárium*, Budapest, Akadémiai.

Kalevipoeg 1960: Észt nemzeti eposz, Bán Aladár fordítása, Budapest, Európa.

MNSz. = *Magyar nemzeti szövegtár*, <http://www.nytud.hu/mnszbeta> (2013. április)

MTSz. = *Magyar történeti szövegtár*, <http://www.nytud.hu/hhc> (2013. április)

SzólKm. = O. Nagy Gábor 1966: *Magyar szólások és közmondások*, Budapest, Gondolat.

ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva főszerk. 1979–2010: *Új magyar tájszótár I–V*, Budapest, Akadémiai.